ղաքական ճակատագիրն միացած է եղել Հայաստանի ճակատագրի հետ, իշխանութիւնն՝ իշխանութեան հետ, նախարարութիւնն՝ նախարարութեան հետ, թագաւորութիւնն՝ թագաւորութեան հետ, փառքն՝ փառաց հետ և անկումն՝ անկման հետ։

«Հայաստանի առաջին լուսաւորութեան հետ Քրիստոնէական լուսաւորութիւնն ողջունում է Աղուանից մայրաքաղաքն Զողայ՝ Եղիշ Առաքեալի քարոզութեամբ։ Սոյն Առաքեալն քարոզելով հասնում է Աղուանից Ղաբալա գաւառն, մտնում և քարոզում Սահառ[1] քաղաքում։ Յետոյ գնում է Նուխու մօտ եղած Գիս գիւղաւանն, լուսաւորում ժողովուրդը ճշմարիտ Աստուածպաշտութեան լուսով, կառուցանում առաջին եկեղեցին և մատուցանում պատարագ։ Ապա սերմանելով Աստուծոյ խօսքերը և աշակերտելով շատերը անցնում է Զարդոնի դաշտակով և նահատակւում Հոմէնք կոչուած դիւցամոլ զոհարանում (Մով. Կաղ. եր. 8-9)։

Հայաստանի երկրորդ և ընդհանուր լուսաւորութեան հետ՝ Քրիստոնէական ընդհանուր լուսաւորութիւնն ծաւալւում է և Աղուանից երկրում Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ առաքելահաւասար Հայրապետի ձեռով, որպէս երկնառաք հրեշտակի ձեռով. ամենուրեք ծաւալւում է Քրիստոնէութիւնն, շինւում են եկեղեցիներ և կարգւում հոգեւոր պաշտօնեաներ։ Կռատուններն կամ բագիններն փոխւում են տաճարների, քրմութիւնն՝ Քահանայութեան, զոհագործութիւնն՝ պատարագի և սնոտիապաշտութիւնն՝ Աստուածպաշտութեան։ Վերջապէս Աղուանից երկրի բնիկ (Գարգարացւոց, Գարդմանցւոց, Ծովդէացւոց և Ուտիացւոց) և եկամուտ ազգերն Կասպից, Լփնաց, Ճղբաց, Մազքթաց և եւանկինու մէջ բնակող ցեղերն — ձուլւում և միանում են Հայաստանեայց Առաքելական և սուրբ եկեղեցու հետ Քրիստոնէական կրօնով, դաւանութեամբ և եկեղեցւով[2]։ Հայաստանի դրականական և մատենագրական լուսաւորութեան հետ՝ դրակա-

---

[1] Փարիզում տպուածում՝ Սաճառ, իսկ Մոսկուայում տպ. Սահառ։

[2] Որք էին ամենեքեան հաւատացեալք ի մի Կաթուղիկէ Առաքելական եկեղեցի» (Եղիշ. եր. 15. 32-33, 93 և 246-247)։